

KSIĄŻKI NAUKOWE WYDAWANE W PRENUMERACIE W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1800–1863

WSTĘP

Prenumerata, która jest jedną z form rozprowadzania czasopism i książek, wprowadzona w Polsce w połowie XVIII w., z powodzeniem była stosowana w wieku następnym. W ten sposób chętnie wydawano publikacje naukowe i popularne, gdyż wspomniana forma sprzedaży zapewniała stosunkowo bezpieczny zbyty wydrukowanych egzemplarzy.

Celem niniejszego artykułu jest rozróżnienie typów piśmiennictwa ogólnie określanego jako naukowe oraz charakterystyka uwzględnionych książek. Badania te, z uwagi na różnorodność interesującego nas piśmiennictwa, zarówno pod względem treści, jak i sposobu opracowania, posiadają charakter porządkujący. Jednocześnie okazują się one przydatne w badaniach nad grupami czytelników zainteresowanych wybranymi grupami piśmiennictwa.

Prowadzone dociekania należy niewątpliwie rozpocząć od próby określenia pojęcia literatury naukowej, co wobec zmienności wspomnianego pojęcia oraz zmienności samego pojęcia nauki, wydaje się nie do końca możliwe. W tej sytuacji przydatne okazuje się, wobec potrzeby pewnej klasyfikacji, zastosowanie kryterium funkcjonalności¹. Funkcję poszczególnych publikacji określamy na podstawie ustalenia celów założonych przez autora oraz określenie rodzaju potrzeb realizowanych przez dane dzieło². Ważnym czynnikiem jest też adresat publikacji, determinujący powyższe elementy i tym samym odgrywający istotną rolę w kreowaniu danego przekazu.

Analiza wymienionych elementów w odniesieniu do piśmiennictwa pierwszej połowy XIX w. pozwala na wyróżnienie kilku typów publikacji. Najliczniejszą grupę stanowią książki naukowe i popularnonaukowe, przy czym dodanie tej drugiej kategorii wynika z nie dość ostrego podziału omawianego piśmiennictwa, widocznego zarówno w rodzaju przekazywanych treści, jak i w sposobie opracowania wybranych książek. Wykłady naukowe przeplatały się często z elementami popularnymi,

¹ S. Amsterdamski, *Między doświadczeniem a metafizyką. Z filozoficznych zagadnień rozwoju nauki*, Warszawa 1973, s. 66.

² L. Marszałek, *Edytorstwo publikacji naukowych*, Warszawa 1986, s. 136.

zgodnie z intencjami wielu twórców, dążących do przekazania określonych wiadomości szerszym kręgom odbiorców³. Pojęcie popularyzacji i przekazu popularnonaukowego nie było jeszcze jednoznaczne w pierwszej połowie XIX w. Rysujące się w latach 1831–1863 pewne tendencje rozdzielenia piśmiennictwa naukowego i popularnego jako odrębnych kategorii, nie upoważniają nas do przenoszenia wniosków na zjawiska przypadające na początek stulecia. Książka popularnonaukowa staje się odrębnym typem piśmiennictwa w drugiej połowie XIX w.⁴ Z uwagi na specyficzne przeznaczenie wyróżniamy w wydzielonym zbiorze: podręczniki akademickie (wykłady), syntezy poszczególnych dyscyplin, opracowania monograficzne, wydawnictwa źródłowe, pisma zebrane, encyklopedie, dykjonarze i słowniki języków obcych. Decydująca rola treści książki w sytuacji wyboru czytelniczego⁵ skłania jednak do wyeksponowania tematyki jako istotnej dystynkcji zebranego piśmiennictwa. W tej sytuacji, poza działem ogólnym, wyraźnie rysuje się cezura pomiędzy publikacjami o tematyce matematyczno-przyrodniczej i humanistyczno-społecznej. Ten ogólniejszy podział ma również uzasadnienie w zmienności zakresu poszczególnych dyscyplin i ich nierównomiernym stopniu rozwoju w pierwszej połowie XIX w.

Drugi rozległy dział stanowi piśmiennictwo fachowe, także zróżnicowane pod względem poziomu opracowania i zakresu tematycznego. Wyróżniamy tu opracowania o charakterze syntetycznym, podręcznikowym oraz prace monograficzne. Z uwagi na decydujący charakter zawartości treściowej, determinującej kręgi potencjalnych odbiorców, rozróżniamy piśmiennictwo medyczne i farmaceutyczne, książki o gospodarstwie wiejskim oraz opracowania z dziedziny techniki.

Kolejną grupę, wydzieloną z uwagi na cel i adresata, tworzą książki popularnonaukowe przeznaczone dla dzieci i młodzieży oraz kobiet. Niewielka ilość tego typu publikacji, głównie z lat 1831–1863, nie pozwala na przeprowadzenie wewnętrznych klasyfikacji poza wyróżnieniem opracowań ogólnych i monograficznych poszczególnych nauk.

W prowadzonych rozważaniach uwzględniamy także podręczniki szkolne i poradniki, chociaż ich przynależność do naukowego piśmiennictwa jest dyskusyjna⁶. Z uwagi jednak na ich przeznaczenie, co dotyczy głównie podręczników dla stopnia średniego, a także sposób opracowania, wchodzący w arkana nauki „wyższej” zostały one wydzielone jako odrębna grupa. Natomiast spośród poradników wydanych w drodze subskrypcji uwzględniono oparte na osiągnięciach konkretnych dyscyplin i propagujące określone treści naukowe.

³ Zwraca uwagę na ten fakt także J. Maternicki analizując XIX-wieczne piśmiennictwo historyczne. J. Maternicki, *Miejsce książki naukowej w kulturze historycznej społeczeństwa polskiego w XIX w.*, „Przegląd Humanistyczny”, t. 23:1979, nr 3, s. 91–114. Idem, *Zagajenie dyskusji o różnych postaciach pisarstwa historycznego. Historyka*, t. 2, Warszawa 1969, s. 111–119.

⁴ L. Zasztoft, *Popularyzacja nauki w Królestwie Polskim 1864–1905*, Wrocław 1989, s. 23–34.

⁵ J. Kostecki, *Uwagi o przedmiocie badań historii czytelnictwa*, w: *Publiczność literacka*, pod red. S. Żółkiewskiego i M. Hopfinger, Wrocław 1982, s. 181.

⁶ L. Marszałek, *op. cit.*, s. 143.

KSIĄŻKI NAUKOWE I POPULARNONAUKOWE

KSIĄŻKI O TEMATYCE MATEMATYCZNO-PRZYRODNICZEJ

Prace o tematyce matematyczno-przyrodniczej nie tworzą zbyt rozległego działu, zarówno ze względu na niepełną reprezentatywność przynależnych dyscyplin jak i samego stanu ilościowego (tab. 1).

Tab. 1 Podział treściowy prenumerowanych książek wydawnych w latach 1800–1963

Rodzaj pismnictwa	Liczba		
	W latach 1800–31	W latach 1831–63	W latach 1800–1863
Fizyka	—	2	2
Astronomia	—	2	2
Chemia	—	5	5
Przyroda	4	10	14
Geografia i geol.	3	16	19
Filozofia	—	1	—
Teologia	2	7	8
Historia	8	61	69
Hist. sztuki	—	5	5
Hist. literatury	2	5	7
Estetyka	3	2	5
Językoznawstwo	2	2	4
Etnografia	—	2	2
Orientalistyka	—	1	1
Prawo	7	7	14
Ekonomia	4	4	8
Pedagogika	1	2	3
Ogólne i wielotem.	3	13	16
Słowniki	1	6	7
Medycyna	12	7	19
Farmacja	—	8	8
Rolnictwo	6	22	28
Leśnictwo	1	6	7
Weterynaria	1	1	2
Techniczne	8	21	29
P. dla młodzieży	—	18	18
Poradniki	1	4	5
Podręczniki	3	4	7
Razem	72	244	316

Astronomia

Astronomii poświęcone zostały dwie prace: Józefa Sapalskiego *O kometach* i Juliana Bayera: *Astronomia popularna*. Obydwa te dzieła wydane w Warszawie w połowie wieku nie stanowiły rozpraw szczególnie oryginalnych. Pierwsza z nich, obejmująca historię astronomii, z uwzględnieniem poglądów starożytnych, w części następnej przedstawiała teorie biegu ciał kosmicznych zaczerpnięte z wcześniejszych prac Józefa Żochowskiego i Jana Śniadeckiego. Natomiast poszytowo wydana *Astronomia* zawierała jedynie elementarny wykład tej nauki, przy czym trzeba

zwrócić uwagę na pozanaukowy, ale ważny kulturowo, cel przyświecający wydaniu książki. Otóż dwieście egzemplarzy przeznaczono na restaurację kościołów XX Bernardynów i PP. Wizytek w Lublinie⁷. Część problematyki astronomicznej znalazła swoje miejsce w przekładzie *Kosmosu* Aleksandra Humboldta. Z uwagi jednak na dominujące w tym dziele zagadnienia fizyki kuli ziemskiej zostanie ono omówione w części piśmiennictwa geograficznego.

Fizyka

W okresie międzypowstaniowym z zakresu fizyki ogłoszono prenumeratę na dwie prace, wydane następnie w drukarniach warszawskich. Wykład Adolphe Ganota, podający początki fizyki doświadczalnej, przełożony głównie dla potrzeb słuchaczy Akademii Medyko-Chirurgicznej, przydatny był również w późniejszej Szkole Głównej⁸.

Rozprawa Józefa Żochowskiego *Fizyka* zawierała już wcześniej ogłaszane artykuły w pismach periodycznych. Ich zebranie miało podać najnowsze wiadomości z tej dziedziny, „[...] aby na koniec zrobić wyobrażenie o tej nauce”⁹. Faktycznie autor koncentrował się na podaniu reguł fizyki doświadczalnej, statystyki, mechaniki oraz uwzględniał inne zjawiska fizyczne, takie jak oświetlenie i elektromagnetyzm. Znajdujemy tu ślady dziwacznej teorii Żochowskiego, związanej z koncepcją ufilozoficznienia fizyki i kreowania świata jako systemu elektromagnetycznego

Botanika i zoologia

Funkcjonujące w połowie XIX w. pojęcie historii naturalnej¹⁰ obejmowało botanikę, zoologię i mineralogię, która w połowie wieku, w miarę emancypacji nauk geograficznych, stała się domeną geologii. W Polsce, w związku z niemożliwością rozwoju badań szczegółowych (gł. eksperymentalnych), częściej koncentrowano się na opisach fauny lub flory poszczególnych obszarów, jakkolwiek Warszawa i w dużej mierze Wilno i Krzemieniec, były ośrodkami stwarzającymi stosunkowo dobre warunki badań przyrodniczych. Dotyczyło to jednak okresu funkcjonowania uniwersytetów. W prenumeracie wydano 14 prac przyrodniczych, przy czym część stanowiły przekłady przede wszystkim z literatury francuskiej, dokonane przez znanych polskich naturalistów, m.in. Antoniego Wągę i Szymona Pisulewskiego.

W okresie przedpowstaniowym ukazało się kilka prac, ale brak wśród nich systematycznego ujęcia historii naturalnej. Botanikę reprezentuje jedynie uzupełnienie XVIII-wiecznego dykjonarza roślin Kluka, pozostałe dotyczyły zoologii. Obszerna *Zoologia* Feliksa Jarockiego — profesora UW — obejmowała całościowy wykład fauny według najnowszych badań. W 1828 r. ukazał się przekład traktatu o zachowaniu zwierząt, zgodnie z wykładem dawanym przez profesora historii natural-

⁷ „Kurier Warszawski”, 27 III 1861, nr 81, s. 382.

⁸ *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, Wrocław 1977, t. 3, pod red. J. Michalskiego, s. 466–467.

⁹ J. Żochowski, *Fizyka*, t. 1, Warszawa 1841, *Wstęp*.

¹⁰ *Historia nauki polskiej*..., s. 482–500; Z. Fedorian, *Zarys historii zoologii w Polsce do 1860 r.*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, seria B, z. 10:1966, s. 9–43; W. Sławiński, *Dzieje botaniki w Polsce w latach 1795–1860*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria B, z. 10: 1966, s. 97–103.

nej Jules'a Vireya. Sama rozprawa była wysoko oceniana przez Antoniego Waga, późniejszego tłumacza drugiego wydania¹¹. Lata popowstaniowe przyniosły wzrost ogłaszanych prenumerat na literaturę przyrodniczą. Mamy tu dwa wydania historii naturalnej wraz z wykładem stychiologii i mineralogii — nauk szczegółowych autorstwa prof. Wojciecha Jastrzębowskiego. Pozostałe prace monograficzne poświęcone były botanice, fizjologii roślin i elementami anatomii i systematyką oraz zoologii. Odrębną tematykę reprezentowały rozprawy Jules'a Vireya *Historia naturalna rodu ludzkiego* poświęcone biologii człowieka. Były to rozważania nad naturą istoty ludzkiej, nie tylko w aspekcie biologicznym, ale i terapeutycznym oraz rozsiadleniem ras ludzkich; obyczajowym i duchowym. Podobnie ujmuje problematykę rozprawa tego samego uczonego o kobiecie, której przedmiotem zainteresowania — obok wspomnianych aspektów — była moralność, a nawet literatura. Virey, znany również w środowisku medycznym, starał się dać opis całokształtu złożonych zjawisk ludzkich.

Chemia

Wśród prac z zakresu chemii, poza ogólnym wstępem w tajniki tej nauki — Józefa Bełzy, przeważały rozprawy z zakresu chemii organicznej. W dwóch przypadkach były to przekłady traktatów Justusa Liebiga, którego teoria stanowiła w pierwszej połowie XIX stulecia dużą innowację¹². Nic więc dziwnego, że w Warszawie, w przeciągu dwóch lat, ukazały się powtórne tłumaczenia jego chemii organicznej — Jana Pankiewicza i Seweryna Zdziłowieckiego. Ten ostatni dał się poznać jako szczególnie propagator idei Liebiga, działając w środowisku skupionym wokół Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego na Marymoncie. Zainteresowania rolnicze tego środowiska rzutowały w dużej mierze na zakres zainteresowań polskich chemików. Zgodnie ze stawianymi celami dążyli oni przede wszystkim do praktycznego zastosowania nowych teorii w gospodarstwie wiejskim, co widoczne jest w uzupełnianiu prac chemicznych o części związane z jej zasadami, przystosowanymi do potrzeb rolnictwa. Podobnie teoria Liebiga wzbudzała duże zainteresowania z uwagi na jej ściśle powiązanie z nową techniką uprawy gleby.

Geologia

Geologia (będąca jako mineralogia związana z historią naturalną), w późniejszym okresie, tj. od połowy wieku, weszła w zakres zainteresowań geografii, obok geografii fizycznej, ekonomicznej (ówczesnie statystyka) i kartografii. Natomiast poza obszarem jej zainteresowań znalazła się geodezja związana z naukami technicznymi¹³. Wśród rozpraw podejmujących tematykę geologiczną i ściśle z nią

¹¹ I. J. Virey, *Historia obyczajów i instynktu zwierząt*, tłum. A. Kościński, t. 2, Warszawa 1828; rec. A. Wagi, „Pamiętnik Umiejtności Czystych i Stosowanych”, t. 2:1829, z. 1, s. 71–83.

¹² *Historia nauki polskiej...*, s. 477.

¹³ Z. Tkaczewska-Białkowska, *O znaczeniu geodezji w Uniwersytecie Jagiellońskim do 1833 r. ze szczególnym uwzględnieniem okresu Księstwa Warszawskiego i Rzeczypospolitej Krakowskiej*, w: *Studia z dziejów geografii, kartografii*, pod red. J. Babicza, Wrocław 1973, s. 191–201; J. Tokarski, *Nauki mineralogiczne w Polsce*, Kraków 1948, s. 12 i in.; K. Maślankiewicz, *Z dziejów nauk mineralogiczno-geologicznych do roku 1914*, w: *Polscy badacze przyrody*, Warszawa 1959, s. 34–44.

związaną geografią fizyczną, na uwagę zasługuje przekład dzieła Aleksandra Humboldta. Tom I, przełożony przez Jana Barańskiego i Ludwika Zejsznera, zajmuje się opisem budowy kuli ziemskiej, formułując przy tym cele badawcze kształtującej się nowoczesnej geografii fizycznej, stanowiąc tym samym ważny etap w rozwoju tej dyscypliny¹⁴. Wśród polskich publikacji duże znaczenie posiadała *Mineralogia* Zejsznera, podająca systematykę minerałów według najnowszych zasad uwzględniających strukturę i skład chemiczny kamieni. Praca ta uwzględniała również występowanie minerałów na ziemiach polskich. Poprzedzała ją zarówno czasowo, jak i pod względem koncepcji, rozprawa Wojciecha Jastrzębowskiego, traktująca mineralogię jako część historii naturalnej. Wersją o wyraźnie uproszczonym charakterze były *Dziwy świata pierwotnego*, uwzględniające dzieje powstania systemu planetarnego i kuli ziemskiej oraz opis fauny i flory, dzieje zmian i formowanie się skorupy ziemskiej.

Nieliczne prace zajmowały się zagadnieniami meteorologicznymi pogody (np. W. Jastrzębowski *Przepowiednie*). Niewielki traktacik Pawła Czychaczewa poświęcony był klimatowi i meteorologicznym oraz przyrodniczym zjawiskom zaobserwowanym w górach Altaju Wschodniego. Zainteresowanie tą tematyką było nikłe, również w środowisku naukowym, skoro, jak należy przypuszczać, praca ta ukazała się dzięki protekcji Iwana hr. Paskiewicza i gen. Eliasza Schenchine.

Geografia

Tylko ze względów formalnych nauka ta znalazła się w dziale nauk matematyczno-przyrodniczych. Stanowiąc wraz z geologią rozległy dział nauki o ziemi, geografia łączyła się także z naukami społecznymi. Wspomniany nurt badań geograficznych wiązał się z poznawaniem zjawisk ludzkich i ich rozprzestrzenianiem. Pozostawały te badania w sferze silnego oddziaływania ekonomii i statystyki. Wśród prenumerowanych opracowań geograficzno-statystycznych dzieła dotyczyły ziem Królestwa Polskiego i świata.

Wśród tych prac, poza powszechnie znanym opracowaniem Franciszka Rodeckiego *Obraz geograficzno-statystyczny*, na uwagę zasługuje *Rys statystyki porównawczej* Felicjana Kozłowskiego, aczkolwiek nie była to w rzeczywistości rozprawa oryginalna. Autor oparł ją na znanych mu pracach francuskich i niemieckich. Tak więc jej rola wynikała raczej z wypełnienia luki w polskim piśmiennictwie i przyswojenia zasad geografii ekonomicznej emancypującej się spod wpływu statystyki, niż oryginalnych przemyśleń¹⁵. Popularne kompilacje *Obrazy świata* dostarczały informacji o kontynentach i krajach według przyjętego schematu opisującego położenie geograficzne, podział i system polityczny, warunki naturalne, ludność, przemysł i historię. Przeznaczano je „[...] dla użyteczności światłej publiczności”, dla tych, „[...] którzy poza obrębem elementarności zechcą oswajać się ze stanem narodów”¹⁶. Zapew-

¹⁴ M. Fleszer, *Zarys historii geografii ekonomicznej w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 1962, s. 51.

¹⁵ Id., *Studia z dziejów geografii ekonomicznej w Polsce od połowy XVIII wieku do r. 1848*, Warszawa 1956, s. 80–84; *Studia z dziejów geografii i kartografii*, pod red. J. Babcza, Wrocław 1973, s. 80–95.

¹⁶ T. Dziekoński, *Obraz świata pod względem geografii, statystyki i historii wszystkich krajów*, t. 1, Warszawa 1843, s. nlb.

nie duże zapotrzebowanie skłoniło Pawła Leśniewskiego do przygotowania drugiego wydania w stosunkowo krótkim czasie.

Poza wspomnianymi opracowaniami ogłaszano subskrypcje na atrakcyjne dla czytelników wspomnienia z podróży, opisujące szlaki autentycznych wędrówek, obserwacje warunków naturalnych, a przede wszystkim obyczajów i mieszkańców. Przyjęta forma stylistyczna, zbliżona do beletrystyki, umożliwiała czytelnikom znalezienie „nauki i rozrywki zarazem”¹⁷. Wydawnictwa te, wzorowane często na analogicznych wydawnictwach angielskich, francuskich i niemieckich, w przeważającej części zostały wydane po 1831 r., a ich uatrakcyjnieniu sprzyjały nowe możliwości techniczne lub popularyzacja dawniejszych, głównie w zakresie ilustracji.

KSIĄŻKI O TEMATYCE HUMANISTYCZNO-SPOŁECZNEJ

Historia

Najobszerniejszy dział książek historycznych obejmuje syntezę całości historii powszechnej bądź poszczególnych państw, opracowania monograficzne wybranych problemów lub miast i prace biograficzno-historyczne.

Z zakresu historii powszechnej ukazywały się przede wszystkim przekłady dzieł historyków niemieckich, francuskich i rosyjskich, zaś polskich autorów wydano sześć prac. Ciekawe ujęcie prezentowała rozprawa z historiografii niemieckiej profesora Arnolda Heerena *Rys systematów*, ukazująca dzieje państw europejskich w XVI–XVII wieku z uwzględnieniem historii nowo powstałych kolonii. Autor, poza formalnym podziałem chronologicznym, starał się wydobyć istniejące relacje pomiędzy grupami państw z uwzględnieniem dziejów gospodarczych i kulturalnych¹⁸. Bardziej tradycyjne ujęcie przyjął Jan Kaydanow w *Rysie historii powszechnej*, przyjmując jednocześnie konwencję nieco popularną. Z historiografii rosyjskiej przełożona została obszerna praca Michała Karamzina, zawierająca wykład dziejów Rusi i Rosji z uwzględnieniem oficjalnej interpretacji¹⁹. Pewnym walorem mogło być uzupełnienie opracowania o wybór tekstów źródłowych. Niezależnie od późniejszych opinii, Karamzin zaliczany był do rzędu wybitnych historyków rosyjskich. W Polsce przekład ten przeznaczono dla nauczycieli jako opracowanie uzupełniające²⁰.

Z okresu międzypowstaniowego pochodziły przekłady prac Karla Rottecka *Obraz historii powszechnej*, reprezentującego w niemieckiej historiografii kierunek liberalny, nawiązujący do nurtu oświeceniowego²¹. Dawały one systematyczny wykład dziejów od czasów najdawniejszych do współczesności.

¹⁷ Np. M. Dembiński (red.), *Wybór najciekawszych i najnowszych podróży*, t. 1, Warszawa 1830, Wstęp.

¹⁸ O ekonomicznych zainteresowaniach tego historyka pisze M. Serejski, *Zarys historii historiografii polskiej*, cz. 1, Łódź 1954, s. 24.

¹⁹ Praca ta powstała na zlecenie władz. J. Serczyk, *Nowożytna historiografia europejska*, cz. 2, Toruń 1975, s. 66–68.

²⁰ W. Górczyński, *Historia Polski w szkołach średnich*, „Przegląd Humanistyczny”, t. 29:1985, nr 5–6, s. 77.

²¹ M. Serejski, *op. cit.*, s. 23–24.

Z historiografii francuskiej w przekładzie polskim ukazała się praca Francois'a Guizota *Dzieje cywilizacji*, związanej z nurtem liberalnym²². Rozprawa francuskiego historyka przedstawiała dzieje powszechne od upadku cesarstwa rzymskiego, z wyeksponowaniem roli plemion germańskich w późniejszych przemianach cywilizacyjnych i wprowadzaniu nowego porządku społecznego. Jules Michelet — jeden z luminarzy historii francuskiej, występuje tu jako autor historii nowożytnej, koncentrującej się na opisie panowania kolejnych władców i historii politycznej, co wiązało się z podręcznikowym charakterem pracy przeznaczony pierwotnie do wykładów dziejów nowożytnych w Kolegiach Królewskich i Szkołach we Francji. Inny z francuskich historyków Augustin Thierry w *Historii zdobycia Anglii* sięgał do początków związków z Anglią, natomiast Adolf Thers przedstawił wydarzenia, które miały miejsce po 1789 r., głównie w aspekcie zachodzących zmian politycznych.

Wśród polskich prób stworzenia oryginalnej syntezy dziejów powszechnych, próbował wydać w prenumeracie swoje przemyślenia Ludwik Janowski. Realizacji doczekał się jednak tylko tom I, stanowiący metodologiczne rozważania dotyczące periodyzacji pomocniczych umiejętności do historii przygotowujących, stawiając tym samym autora w rzędzie kontynuatorów Lelewela²³.

Wśród syntez historii poszczególnych państw znajduje się opracowanie dziejów Węgier Jan Boldenyi, uwzględniające aspekt polityczny, w nieco mniejszym stopniu kulturę i literaturę, ale nie zabrakło też miejsca dla „madziarskich” starożytności (gl. w cz. 2). Zdecydowanie popularyzatorski i zarazem kompilacyjny charakter miały wydawnictwa stanowiące *Bibliotekę Historyczną* opracowaną przez Tomasza Dziekońskiego, z zamiarem ukazania ogólnego rysu dla tych czytelników, „[...] którzy albo sposobności, albo chwil wolnych dość nie mają by w obfitych czerpać źródłach”²⁴. Zbliżone w sposobie ujęcia, chociaż dotyczące innej epoki, były *Podróże po starożytnym świecie* Wężyka. Pozostałe książki dotyczące historii powszechnej koncentrowały się bądź na wybranych fragmentach dziejów lub działalności poszczególnych postaci np. Napoleona, jego marszałków, utrzymane w konwencji biografii, nie bez wpływu nurtu panegirycznego w przypadku postaci Aleksandra I.

Druga część opracowań historycznych wiązała się z dziejami narodu i państwa polskiego. Włączono tu także rozprawy tkwiące w nurcie badań starożytnych z uwagi na przedmiot ich rozważań. Uwzględniane piśmiennictwo i w tym przypadku dotyczyło zabytków kultury materialnej, nie zaś wykopalisk, co jest przedmiotem zainteresowań dzisiejszej archeologii²⁵.

²² J. Serczyk, *op. cit.*, cz. 2, s. 35.

²³ M. Wierzbicka, *Początki syntezy historycznej w Polsce*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. 18:1973, s. 102–103; M. Serejski, *O problemie syntez dziejowych w Polsce porzbirowej (na marginesie monografii Marii Wierzbickiej)*, „*Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*”, r. 20:1975, nr 3–4, s. 557–561.

²⁴ W. Wężyk, *Podróże po starożytnym świecie...*, cz. 1, *Wstęp*.

²⁵ Zakres pojęcia „starożytności krajowe” odnosił się do zabytków pradziejowych, obejmował zarówno wykopaliska jak i pomniki nieruchome, zabytki historyczne także z okresu staropolskiego (dzisiaj zabytki kultury materialnej), z drukami włącznie. A. Abramowicz, *Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej*, Warszawa 1967, s. 51.

Z zakresu historii Polski ogłaszano kilkakrotnie subskrypcję na syntezę poszczególnych epok, brak natomiast próby podjęcia obrazowania całości losów Polski²⁶. Wspomniane syntezы wybranego fragmentu dziejów rozpoczynał Julian Ursyn Niemcewicz wraz z koncepcją opracowania całokształtu dziejów Polski, zainicjowanej przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w 1807 r. i ponownie w 1809 r. W tym też roku pojawił się *Prospekt Historii Narodu Polskiego*²⁷, zapowiadający opracowanie dziejów z uwzględnieniem stosunków społecznych i gospodarczych. Powolna realizacja rozległych zamierzeń zaowocowała dopiero w 1819 roku, wraz z pojawieniem się *Dziejów panowania Zygmunta III*. Pomimo wcześniejszych zapowiedzi praca ta koncentrowała się przede wszystkim na osobie monarchy, nie odznaczała się przy tym nowatorstwem koncepcji i metod²⁸, zachęcając czytelników poprzez umieszczanie licznych ciekawostek jak i szeroką akcją reklamową. Wśród opracowań monograficznych znajduje się praca poświęcona roli Zaporozża i jego historii Michała Gliszczyńskiego²⁹.

W zebranych materiale silnie rysuje się nurt biograficzny, wiążący się często z ideą popularyzacji i pietyzacji polskiej przeszłości narodowej, w tym przypadku pozytywnych postaci z przeszłości. Były to opracowania w formie zbioru biografii (np. wybitnych kobiet-Polek i sławnych postaci). Podobne zbiory życiorysów (np. arcybiskupów, hetmanów), ozdabiane portretami, ukazywały się w latach 1840–1860 z tekstem historycznym, z reguły pióra Juliana Bartoszewicza³⁰, będącego jednocześnie współtwórcą cieszącego się dużym zainteresowaniem albumu *Wizerunki Królów polskich* w podwójnej wersji. Wyraźnie poza nurtem gloryfikującym polską przeszłość znalazły się trzy kolejne wydania historii życia Iwana hr Paskiewicza, namiestnika warszawskiego, stanowiące przekład z j. francuskiego. Nie tyle walory tego dzieła, co przede wszystkim zdumiewająca liczba prenumeratorów³¹ każe zwrócić uwagę na ten traktacik zawierający elementy panegiryczne.

Kolejną grupę tworzą opracowania monograficzne historii dzielnic lub wybranych miast. Znajduje się tu *Historyczny obraz miasta Lublina* Zenona Sierpińskiego, przedstawiający początki miasta (również z uwzględnieniem wersji bajecznej) oraz problematykę historyczno-statystyczną. Podobnie pozostałe opisy kraju i miast utrzymane były w konwencji historyczno-statystycznej.

Jako szczególnie atrakcyjne pod względem wydawniczym, ukazywały się w prenumeracie albumy wybranych miast i ich okolic z tekstem historycznym, zawierające widoki „starożytnych” zabytków: zamków, kościołów z XIV–XVI wieku, przy

²⁶ W 1864 r. wyszło L. Rogalskiego, *Dzieje Polski opowiedziane w krótkości podług najnowszych dzieł*, Warszawa 1864, O prenumeracie pisano już w 1863.

²⁷ „Pamiętnik Warszawski” 1809, t. 3, nr 9, 15 XI.

²⁸ M. Serejski, *Warunki i ogólny kierunek rozwoju nauki historycznej w Polsce (1795–1900)*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria A, z. 9:1966, s. 132. Podobnie ocenia B. Bronkowski, H. Winnicka; *op. cit.*, s. 29; A. F. Grabski, *Koncepcja dziejów Polski Juliana Ursyna Niemcewicza*, „Przegląd Humanistyczny”, t. 17:1973, nr 1, s. 77.

²⁹ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne 1832–1869*, Warszawa 1970, s. 135–136; J. Bardach, *O historykach warszawskich z lat 1832–1969*, (Warszawa) 1971. Odb. z „Kwartalnika Historycznego” t. 78:1971, z. 4, s. 886–898; J. Topolski, *Główne tendencje rozwojowe historiografii XIX i XX w.*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 90:1983, nr 4, s. 839–858.

³⁰ J. Maternicki, *op. cit.*, s. 69–88.

³¹ Wyd. I prenumerowało 1198 osób, wyd. II — 1741 osób i 347 osób wyd. III.

czym autorzy koncentrowali się na opisie danego pomnika, pomijając rozleglejsze wątki historyczne. W nurcie zainteresowań starożytnością tkwiła praca *Starożytności warszawskie* Aleksandra Wejnerta³² — konserwatora akt dawnych m. Warszawy. Poza konwencjonalnym opisem zabytków stolicy, autor zwrócił uwagę na wybrane dokumenty dotyczące przeszłości miasta, co zdaniem późniejszych historyków zapewniło jej trwały walor³³.

Małą grupę tworzyły rozprawy poświęcone naukom wspomagającym historię. Dotyczyły one numizmatyki, falerystyki i genealogii z heraldyką. Tylko jedna z nich stanowiła ważny moment w rozwoju wybranej dyscypliny (chodzi tu o pracę Kazimierza Stronczyńskiego *Pieniądze Piastów*)³⁴, w związku z zastosowaniem przez autora elementów metody naukowej. Pozostałe zaś miały wartość przede wszystkim dokumentacyjną.

Nieliczne źródła wydane w latach 1800–1963 w dwóch przypadkach dotyczyły historii Rosji i powstały w związku z funkcjonowaniem w polskiej historiografii nurtu słowianofilskiego³⁵.

Pozostałe prezentowały źródła do historii Polski zebrane przez Niemcewicza, *Kronikę Polską* Strykowskiego i zbiór starożytności Wójcickiego, aczkolwiek w niewielkim stopniu poddane zostały odpowiedniej krytyce, co miało uzasadnienie w ówczesnym poziomie edytorstwa źródeł historycznych.

Historia

Nurt badań starożytniczych, antykwarekich znalazł również swój wyraz w zainteresowaniu kulturą ludową, jej przeszłością i współczesną tradycją. W nurcie zbierackim tkwi praca Kazimierza Władysława Wójcickiego *Klechdy, starożytne podania*, zawierająca przede wszystkim zbiór tekstów dotyczących kultury ludowej, jednak bez refleksji teoretycznej. Wynikiem znacznie dojrzałych badań, wręcz o przełomowym znaczeniu, była seria pierwsza *Pieśni ludu polskiego* stanowiąca efekt wieloletnich badań Oskara Kolberga³⁶.

Historia sztuki

Podobnie jak we wspomnianych przypadkach, dzieła z zakresu historii sztuki związane były z opisem zabytków kultury polskiej. Istotną pozycję z racji zgromadzenia rozległych źródeł stanowiły *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce* Franciszka Sobieszczańskiego³⁷. Rozprawa ta eksponująca przed wszystkim aspekt antykwarek, próbowała podjąć pewną refleksję nad uwarunkowaniami społecznymi sztuki — głównie w części wstępnej, poświęcając

³² J. Maternicki, *op. cit.*, s. 107–110.

³³ A. Słomczyński, *Aleksander Wejnert 1809–1879. Historyk archiwista*, „Rocznik Warszawski”, t. 5:1954, s. 68–69.

³⁴ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983, s. 573.

³⁵ M. Serejski, *Zarys historii historiografii...*, cz. 1, s. 41, Idem, *Warunki i ogólny kierunek rozwoju...*, s. 153.

³⁶ A. Kutrzebianka, *Rozwój etnografii i etnologii w Polsce*, Kraków 1948, s. 13; R. Górski, *Oskar Kolberg. Zarys życia i działalności*, Warszawa 1974; A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kultura ludowa i jej badacze. Mit i rzeczywistość*, Warszawa 1977, s. 20–28.

³⁷ J. Maternicki, *op. cit.*, s. 94–99.

resztę uwagi stworzeniu katalogu zabytków sztuki. Duże zainteresowanie wzbudziła wspólna praca Aleksandra Przewdzieckiego i Edwarda Rastawieckiego *Wzory sztuki średniowiecznej*³⁸. Wydana w trzech seriach: 1853–1855, 1855–1858 i ostatnia 1860–1862, przedstawiała zabytki sztuki polskiej od średniowiecza do końca osiemnastego wieku. Znakomite ryciny uzupełniał opis danego obiektu w języku polskim i francuskim.

Pozostałe dwa albumy galerii drezdeńskiej uzupełnione zostały tekstem Konstantego Pathie, koncentrującego się na ich walorach artystycznych.

Historia literatury

Widoczna od początku XIX stulecia konieczność stworzenia krytycznej historii literatury polskiej znalazła swoje odzwierciedlenie w liczbie podejmowanych inicjatyw oraz różnorodności koncepcji³⁹. Spośród subskrybowanych książek tylko jedna, Jana Sowińskiego *O uczonych Polkach*, dotyczy fragmentu dziejów polskiej literatury. „Nie widząc podobnego w języku naszym, a chcąc się przysłużyć [...], ani w Bentkowskim nie znalazłem umieszczonych wszystkich dzieł Polek”⁴⁰, autor opisał twórczość słynnych kobiet. Pozostałe prace, powstałe w latach 1831–1863, są typowymi przypadkami syntez literackich.

Poszukiwania odpowiedniej periodyzacji i sposobu kreowania dziejów literatury stanowiły istotną część *Piśmiennictwa polskiego* Wacława Aleksandra Maciejewskiego⁴¹, gdzie przyjęto w ostatecznej redakcji koncepcje „zwrótów” jako cezury wyznaczających kolejne epoki literackie. Koncepcja Maciejewskiego wyraźnie była inspirowana filozofią heglowską. Tom pierwszy omawia kolejne zwroty piśmiennictwa do ok. 1650 roku, nie ustalono jednak konkretnych cezur, gdyż autor łączył je z działalnością pisarzy „[...] kierowanych myślą postępu, od której ilekroć zbaczają powodują znowu wsteczne dążenia, czyli upadek literatury gotują”⁴². Tom drugi Maciejewski poświęcił omówieniu literatury do 1650 r., uwzględniając przy tym rozwój oświaty, nauki, języka i stylu oraz wiedzy o literaturze. Powstałych pięć działów, porządkujących piśmiennictwo według treści, nazwał „obrotami”. Uzupełnienia i dodatki znalazły miejsce w tomie trzecim. Natomiast niepowodzeniem zakończyły się plany stworzenia historii literatury do 1830 r., przed wszystkim w związku z trudnościami wydawniczymi⁴³.

Zbliżoną do opisanej koncepcji literatury zaprezentował Jan Majorkiewicz — jeden ze współpracowników *Przeglądu Naukowego*. Wyróżnił on w dziejach literatury polskiej 3 „zwroty” (tj. cezury), uwzględniając w ostatnim etapie czasu Stanisławowskie, pseudoklasycyzm i romantyzm. Jednocześnie Majorkiewicz sformułował i wyartykułował poglądy na literaturę i poezję współczesnego mu pokolenia, inspirowane koncepcjami Schellinga i Hegla⁴⁴.

³⁸ *Ibidem*, s. 100–103, 112.

³⁹ R. Skręt, *Historiografia literatury polskiej w XIX stuleciu*, Wrocław 1986, s. 5–6.

⁴⁰ J. Sowiński, *O uczonych Polkach...*, Wstęp.

⁴¹ J. Kapuścik, *W. A. Maciejewski i jego „Piśmiennictwo polskie”*, Warszawa 1985, s. 136–263.

⁴² W. A. Maciejewski, *Piśmiennictwo polskie*, t. 2, s. 938–939.

⁴³ J. Kapuścik, *op. cit.*, s. 159–160.

⁴⁴ M. Straszewska, *Jan Majorkiewicz (1820–1847)*, w: *Polska krytyka literacka. Materiały*, Warszawa 1959, t. 2, s. 461–462; J. Kapuścik (*op. cit.*, s. 173, 218) dowodzi, że bezpośrednio

Znacznie popularniejszy charakter posiadała *Historia literatury* Kazimierza Władysława Wójcickiego, który dwukrotnie ogłaszał prenumeratę na kolejne wydania swojej pracy. Nawiązując do wcześniejszych syntez literackich Lesława Łukaszczyca, Michała Wiszniewskiego i Feliksa Bentkowskiego⁴⁵, Wójcicki przedstawił próbę periodyzacji literatury polskiej, wydzielając pięć epok włącznie z okresem sprzed 1000. r. (w wyd. 1. i 2. istnieją niewielkie różnice roczne w cezurach). Wprowadzony został też okres szósty, obejmujący w wyd. 1. lata do 1845 r., w wyd. 2. do 1858 r., nazwany „epoką literatury narodowej”. W swoich rozważaniach autor podkreślał rolę i znaczenie twórczości polskojęzycznej, pomijając epizod literatury łacińsko-polskiej w dziejach rodzimego piśmiennictwa. Uwzględniał natomiast problemy rozwoju oświaty, bibliotek, drukarni, księgarń oraz literatury ludowej. Celem pracy Wójcickiego, podobnie jak wielu innych jego dzieł, było uprzystępnianie i popularyzacja wiedzy historycznej lub historyczno-literackiej. *Historia literatury* miała „[...] w pewnym ładzie zastąpić wydawane od lat *Wypisy Polskie*. Wyższego znaczenia mieć nie mogła jako obejmująca tylko w zarysach, ale że zamiar nasz korzystny wpływ na młode pokolenie wywarł, doświadczenie przekazało”⁴⁶. Cieszyła się ta synteza dużym zainteresowaniem w szerszych kręgach odbiorców, mimo krytycznych uwag wychodzących ze środowiska naukowego⁴⁷.

Analogiczne ujęcie dziejów literatury przedstawił Leon Borowski⁴⁸ w piśmie zbiorowym *Album literacki* pod redakcją Wójcickiego, poświęcony literaturze i historii krajowej.

Estetyka

Kilka prac dotyczyło istotnych problemów ówczesnej estetyki. Ogólniejsze problemy poruszał Friedrich Schiller w *Listach o wychowaniu estetycznym*, stanowiących tom IV *Biblioteki zagranicznej*. Pozostałe zaś dzieła koncentrowały się na zagadnieniach poetyki (np.: w ujęciu Franciszka Ksawerego Dmochowskiego: *Pisma rozmaite*), zasadach metryczności wiersza polskiego Józefa Elsnera⁴⁹ bądź na rozważaniach nad konwencją literatury współczesnej z uwzględnieniem krytyki literackiej Fryderyka Lewestama⁵⁰.

Zainteresowanie estetyką i poetyką niemiecką znalazło swój wyraz w przekładzie *Zasad poezji i wymowy* dokonany przez Jana Kazimierza Ordyńca. „Niedostatek literatury naszej co do dzieł teoretycznych o smaku, obudził we mnie chęć przysłu-

do podanej koncepcji dziejów piśmiennictwa zainspirowała Majorkiewiczza praca Maciejowskiego, znana mu w rękopisie.

⁴⁵ S. Sawicki, *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce*, Warszawa 1969, s. 106.

⁴⁶ K. W. Wójcicki, *Historia literatury...*, t. 1, wyd. I, s. 1.

⁴⁷ R. Skreńt, *op. cit.*, s. 93–94. Także współcześni wypowiadali się krytycznie, np.: H. Skimborowicz, *Badania we względzie literatury krajowej z powodu literatury polskiej w zarysach*, „Przegląd Naukowy”. 1846 t. 3, s. 557–558, 628, ocenił pracę Wójcickiego jako ani historię literatury ani bibliografię.

⁴⁸ L. Borowski, *Historia literatury polskiej*, w: *Album literacki*, wyd. K. W. Wójcicki, t. 1, s. 217–292; S. Sawicki, *op. cit.*, s. 106–107.

⁴⁹ J. Krzyżanowski, *Józef Elsner (1769–1854). Rozprawa o metryczności*, w: *Polska krytyka literacka...*, t. 1, s. 389–390.

⁵⁰ M. Straszewska, *Fryderyk Henryk Lewestam. Wyznanie wiary literackiej*, *ibidem*, t. 2, s. 426; P. Chmielowski, *Dzieje krytyki literackiej w Polsce*, Warszawa 1902, s. 240–246.

żenia miłośnikom sztuk pięknych elementarnego w Niemczech dzieła Szallera [...]”, znanego dotychczas, zdaniem tłumacza, tylko uczyonym⁵¹. Jasny wykład (w postaci listów) podaje ogólne zasady estetyki, sztuki, środki poezji i jej zasady. Ostatni fragment poświęca zaś sztuce retoryki jako jednej z form wyrażania myśli.

Językoznawstwo

Zainteresowania gramatyką i rekonstrukcją wspólnego przodka istniejących języków, przypadające na początek XIX w., posiadały charakter dwutorowy. Naukowe zainteresowania teoretycznymi dociekaniami pozostawały w oderwaniu od praktycznego nurtu domagającego się od gramatyki podawania zasad poprawnego mówienia. Z prenumerowanych prac niewątpliwie istotną rolę odgrywał przez długie lata *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego, zbierający materiały z utworów najwybitniejszych pisarzy od XVI wieku począwszy⁵². Z pozostałych rozpraw ogólniejszą problematykę języka polskiego poruszał Feliks Jezierski w *Przygotowaniach do wiedzy mowy potocznej*, uwzględniając rozważania nad stylistyką i gramatyką języka polskiego. Autor zwrócił też uwagę na funkcjonowanie narzeczy i regionalizmów w j. polskim.

Podobny charakter, ale uzupełniony o elementy psychologiczno-filozoficzne, posiadała rozprawa Adolfa Kudasiewicza *Próbki filozofii mowy*. Część pierwsza zajmowała się pismem, jego rodzajami. Część druga poświęcona została „mowie głosowej” i odmianom języka indoeuropejskiego. Dział ostatni przedstawiał rozwój i kształtowanie się różnych części mowy. W pracy tej autor wypowiadał się również za zachowaniem czystości języka polskiego⁵³.

Pozostałe książki językoznawcze pozbawione mniej lub bardziej teoretycznych i naukowych dociekań, nosiły charakter praktyczny, pełniąc funkcję gramatyk języka polskiego, przeznaczonych głównie dla młodzieży. Zostaną one omówione w dziale literatura popularnonaukowa dla dzieci, młodzieży i kobiet bądź jako podręczniki szkolne.

Prawo

Z dziedziny prawa opublikowano w prenumeracie czternaście dzieł, przy czym cztery z nich poświęcone zostały historii prawa, dwa wydawnictwom źródłowym, pozostałe dotyczyły problematyki ogólnej, prawa cywilnego i karnego, odzwierciedlając ówczesne kierunki zainteresowań. Zaistniałe zapotrzebowanie na wiedzę prawniczą w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego sprzyjało powstawaniu publikacji naukowych z tego zakresu, nie wymagało też konieczności wcześniejszego zagwarantowania zbytu prac prawniczych⁵⁴. Pierwsza prenumerata wiązała się z działalnością Jana Plichty — sekretarza generalnego prefektury

⁵¹ T. 1, *Przedmowa tłumacza*.

⁵² J. Michalski, *Dzieje wydania Słownika Lindego*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria A, z. 4:1961, s. 3–39. T. Lehr-Splawiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa 1978, s. 277.

⁵³ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1976, s. 126, 248.

⁵⁴ Na ziemiach Królestwa Polskiego w latach 1801–1832 wydano 711 opracowań (wraz z artykułami), w latach 1833–1863 — 480 W. Sobociński, *Wydział Prawa w Uniwersytecie Warszawskim*.

w Płocku. Prowadził on ożywioną twórczość przekładową (również dzieł ekonomicznych). Przełożone przezeń *Zasady prawodawstwa i instytucji policyjnych*, znanego ekonomisty Ludwika H. Jacoba, przygotowane już w 1811 r., ukazały się dopiero w trzy lata później z powodu zbyt śmiałych wypowiedzi autora w kwestiach religii, skorygowanych następnie piórem cenzora. W swoich rozważaniach Jacob poświęcił wiele miejsca określaniu celu państwa, relacji państwo—naród oraz funkcji i zakresowi władzy policyjnej.

W konstytucyjnym okresie Królestwa powstały dwie prace z zakresu prawa cywilnego i jedna z zakresu prawa karnego. O ile pierwsza z nich związana była z działalnością praktyka Wojciecha Olszewskiego, podśędka powiatu soleckiego, podającego zasady praw cywilnych, dwie pozostałe wiązały się przede wszystkim z naukową działalnością środowiska skupionego przy Uniwersytecie Warszawskim i Wydziale Prawa. Rozprawa Damazego Dzierożyńskiego *Rzecz o sądownictwie najwyższym* dotyczyła istotnego problemu przywrócenia sądu kasacyjnego dla Królestwa, z uwzględnieniem historycznych uzasadnień tej instytucji i opisem sądu kasacyjnego francuskiego, z rozważeniem możliwości transponowania go na grunt prawodawstwa.

Dzierożyński był również tłumaczem *Kodeksu* Josepha Rogroma oraz autorem dołączonego doń komentarza, przeznaczonego dla uczących się prawa lub chcących je poznać.

Odmienne przedstawia się tematyka prac wydawanych w prenumeracie w okresie międzypowstaniowym. Brak wyższej szkoły prawa po kasacie uniwersytetu w wąskim zakresie mógł być wypełniony przez działalność Kursów Prawnych (1840–1846) i wykładami prawa w gimnazjach⁵⁵. Utrudniało to działalność naukową na tym polu, spychając ją w stronę tworzenia dydaktycznych opracowań ogólnych, stanowiących wstęp do nauki prawa lub na stosunkowo bezpieczne obszary historii.

Z działalnością wykładową wiązała się *Encyklopedia i metodologia obejmująca rys nauki i wiadomości prawnych* Jana Kłodzińskiego, pełniącego od 1833 r. obowiązki prokuratora: nauczał on jednocześnie elementów prawa w miejscowym gimnazjum. Jego wykłady stały się podstawą wspomnianej pracy.

Z zakresu prawa karnego wydano jedną pracę Franciszka Maciejowskiego, stanowiącą wynik dydaktycznej działalności autora — wykładowcy na Kursach Prawnych i w Instytucie Szlacheckim (1848–1857), następnie gimnazjum warszawskim (1858–1861), jak i praktyki prawniczej związanej z nadaniem kodeksu kar głównych i poprawczych w 1847 r.

Pozostałe rozprawy skupiały swoją uwagę przede wszystkim na historii prawa, gdyż w tej dziedzinie widziano możliwość swobodnej wypowiedzi. Pośmiertnie wydane wykłady profesora byłego uniwersytetu Jana Wincentego Bandtkie przedstawiały dzieje polskiego prawodawstwa od Scytów do czasu panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, uwzględniając przy tym przekształcania się instytucji prawnych.

⁵⁵ W. Sobociński, *op. cit.*, s. 108–110.

Poza opracowaniami historii prawa rzymskiego Wacława Aleksandra Maciejowskiego, należącymi do okresu sprzed 1830 r., wyraźnie zaakcentowany był nurt słowiański w jego badaniach dziejów prawodawstwa⁵⁶. Teoria prawotwórczej działalności Słowian znajdowała już wcześniej swoich sympatyków (np.: Ignacy Rakowiecki *Prawda Ruska*), natomiast po 1831 r. w poczet jej zwolenników zaliczona został Wacław A. Maciejowski, dający wyraz swoich poglądów w *Historii prawodawstw słowiańskich* wydanej w 1832–1835 i powtórnie, w wersji rozszerzonej, w latach 1856–1865⁵⁷. Udawadniał on słowiańską genezę prawa polskiego (w opozycji do koncepcji rzymsko-germańskiej), rozpoczynając swoje poszukiwania już w czasach przedchrześcijańskich. Kolejne epoki przecinały cezury naznaczone na wiek XIV, XV, natomiast XVII stulecie kończyło rozważania autora nad kształtowaniem się zasad prawa cywilnego, karnego oraz politycznego. Tom szósty drugiej edycji zawierał nieobecne pierwotnie pomniki prawodawstwa polskiego. Obszerne dzieło spotykało się, być może z uwagi na osobę autora, z krytycznym przyjęciem publiczności, znalazło się też na indeksie kościelnym⁵⁸.

Ekonomia

Nauki ekonomiczne, podobnie jak prawo, w początkowym okresie związane były z działalnością Uniwersytetu Warszawskiego. W związku ze słabą znajomością języków obcych wśród słuchaczy, wydano trzy przekłady zasad ekonomii, rozpisując nań subskrypcję. Rozpoczął ją traktat *O dochodzie ludów starożytnych...* „[...] doprowadzony do czasów współczesnych, przełożony przez profesora Fryderyka Skarbka. Charles Ganilh pokazywał mechanizmy ekonomiczne w wybranych krajach, uwzględniając przy tym problemy prawodawcze, administracyjne i bezpośrednio też przydatne do praktyki zagadnienia rachunkowości. Tłumacz adresował swój przekład nie tylko do uczących się, ale i do urzędników, którzy się nauką administracji trudzić powinni”⁵⁹. Zasady ekonomii wykladał również Ludwik Jacob (w tłumaczeniu Michała Chońskiego), propagując teorie Adama Smitha dotyczące tworzenia i pomnażania bogactwa narodowego oraz jego podziału. Podobną tematykę z zakresu ekonomii politycznej podejmował Jean Baptiste Say w *Wykładzie ekonomii*.

Z oryginalnej rodzimej twórczości naukowej niewątpliwie duże znaczenie posiada praca Skarbka *Gospodarstwo narodowe*⁶⁰. Zawiera się tam problem praktyki gospodarczej i propozycje rozwiązań określonych sytuacji ekonomicznych w myśl nowożytnych zasad gospodarowania, zwracając przy tym uwagę na konieczność zmian struktur społecznych w duchu teorii zachodnioeuropejskich ekonomistów.

⁵⁶ J. Bardach, *Historia praw słowiańskich. Przedmiot i metody badawcze*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 70:1963, nr 2.

⁵⁷ I. Rakowiecki — wychowanek uniwersytetu w Wilnie dowodził wspólnej genezy praw słowiańskich. M. Serejski, *Warunki i ogólny rozwój...*, s. 135; J. Bardach, *op. cit.*, s. 256; J. Maternicki, *op. cit.*, s. 58–64.

⁵⁸ J. Bardach, *Wacław Aleksander Maciejowski i jego współcześni*, Wrocław 1971, s. 221–250.

⁵⁹ C. Ganilh, *O dochodzie ludów starożytnych, średniego wieku i nowoczesnych a w szczególności Francji i Anglii od środka 15go aż do 19go wieku*, Warszawa 1816, t. 1, s. XIX, *Wstęp*.

⁶⁰ L. Guzicki, S. Żurawicki, *Polscy ekonomiści XIX i XX wieku*, Warszawa 1984, s. 32–43.

Wydarzenia po 1831 r. zahamowały rozwój nauk ekonomicznych. Z tego okresu pochodził przekład pracy Jerome Blanqui *Ekonomia przemysłowa* i Adolpha Thiersa *O własności*⁶¹. Szczególnie w drugim przypadku mamy od czynienia z apologią stosunków kapitalistycznych rozwijających się w krajach europejskich. Natomiast twórczość naukową polskich ekonomistów reprezentuje ponownie Skarbek jako autor *Ogólnych zasad nauki gospodarstwa narodowego* — stanowiących wykład ekonomii politycznej. Faktycznie rozprawa ta powstała już w 1826 r., zaś wydana została w Paryżu w 1829 r. pt. *Theorie des richesses sociales*, zyskując duże uznanie środowiska. Natomiast wspomniane *Ogólne zasady* stanowiły polską wersję wydaną dopiero po trzydziestu latach⁶².

Aktualna problematyka ekonomiczno-społeczna znalazła swoje odbicie w pracy Seweryna Uruskiego — marszałka szlachty guberni mazowieckiej. *Sprawa włościańska* dotycząca jakże aktualnego w połowie XIX wieku problemu prezentowała koncepcje rozwiązania tej istotnej kwestii. Zebrane wypowiedzi drukowane już były w latach 1856–1859.

Pedagogika

Zainteresowanie zasadami wychowania widoczne było w stworzeniu sekcji pedagogiki, filozofii i moralności w Towarzystwie Przyjaciół Nauk, kontynuowano je również później⁶³.

Wydane w prenumeracie rozważania koncentrowały się na wybranych zagadnieniach: wychowaniu dziewcząt, pracy z dziećmi głuchoniemymi oraz metodyce nauczania najmłodszych. Stworzony przez Klementynę Hoffmanową obraz kobiety-matki w *Amelia matką*, będącej kontynuacją *Pamiętki po dobrej matce*, cieszył się popularnością do okresu pozytywizmu, o czym świadczyły liczne wydania tej książki.

Natomiast praca Wawrzyńca Wysockiego wiązała się z działalnością Warszawskiego Instytutu Głuchoniemych istniejącego od 1817 r. Obserwacje autora, będącego równocześnie dyrektorem zakładu oraz badania prowadzone w Instytucie przez Jana Siostrzyńskiego i Jakuba Falkowskiego, złożyły się na obraz przedstawionych propozycji w zakresie pracy ze specyficzną grupą uczniów.

Ostatni traktat Jana Swobody zalecał wprowadzenie metody nauki poprzez zabawę, w odróżnieniu od tradycyjnych koncepcji. Przeznaczony był dla prowadzących ochronki i dla rodziców.

Filozofia

Filozofia to skąpo reprezentowany dział w zebranym materiale. Jedna rozprawa filozoficzna, *Przewodnik filozofii* Jules'a Simona, Emila Saisseta i Amadeusza Jacquasa, ukazała się w 1862 r. z inicjatywy tłumacza Eleonory Ziemięckiej. Pomyślana jako systematyczny wykład całości zagadnień współczesnej, szeroko rozumianej filozofii składała się z kilku odrębnych części. Partie wstępne wprowadzały w przedmiot i zasady filozofii, natomiast części kolejne zajmowały się problemami

⁶¹ Seria pt. „Biblioteka Zagraniczna” wyd. przez red. „Biblioteki Warszawskiej”.

⁶² L. Guzicki, S. Żurawicki, *op. cit.*, s. 37–38. Autorzy podają mylnie rok wyd. polskiego.

⁶³ *Historia nauki...*, s. 737.

psychologii, następnie logiki oraz zasadami epistemologii. Praca ta została zaakceptowana przez Radę Wychowania Publicznego.

Teologia

Rozprawy teologiczne podejmowały tematykę mogącą zainteresować szerszego odbiorcę, nie zawężyły swojego adresu do środowiska duchownych. Wśród zebranych prac wyróżniamy rozważania polemizujące z zarzutami przeciwko uznawanym zasadom religii, np.: problemowi nieśmiertelności duszy i dogmatowi spowiedzi. Były to głównie przekłady autorów obcych, a tłumacze uzasadniali swoją działalność brakiem tego rodzaju rozpraw w języku polskim. Pozostałe rozprawy stanowiły w dużej mierze katechizmowe wykłady zasad religii katolickiej, pożyteczne zarówno dla kapłanów do wykładu wiary oraz dla samych słuchaczy, czemu sprzyjała typowo podręcznikowa forma opracowania treści.

DZIAŁ OGÓLNY I WIELOTEMATYCZNY

Dział ten, szczególnie zróżnicowany, zawiera prace wielotematyczne stanowiące zbiór przemyśleń jednego autora, wielotomowe biblioteki popularne, pisma zbiorowe uczniów i uczennic (będące raczej reliktem wcześniejszej epoki), wydawnictwa encyklopedyczne i słowniki.

Dzięki staraniom Michała Balińskiego wydane zostały pisma zbiorowe Jana i następnie Jędrzeja Śniadeckich. W pierwszym przypadku zawierały rozprawy uczonego dotyczące języka polskiego, filozofii i geografii. Natomiast w *Zbiorze* Jędrzeja Śniadeckiego znalazł się znany traktat o fizycznym wychowaniu dzieci oraz pisma fizyczno-chemiczne. Podobnie dzięki zabiegom wydawcy — Józefa Ignacego Kraszewskiego ukazały się *Gawędy naukowe* Apolina Zagórskiego obejmujące teorie autora w zakresie meteorologii, klimatologii, zoologii, chemii i fizyki. Nie stanowiły one jednak szczególnie oryginalnych koncepcji, raczej osoba autora zdecydowała o staraniach jego przyjaciół o wydanie spuścizny naukowej.

Zgodnie z ideą popularyzacji wiedzy, wydawano prace podające podstawowe wiadomości z różnych nauk, przeznaczone dla wszystkich stanów, np. *Uniwersum* Josepha Meyera, wzorowane na analogicznych wydawnictwach zagranicznych. *Biblioteka popularna nauk przyrodzonych*, wydana nakładem Księgarza Karola Bernsteina, zawierała przystępne wiadomości oparte o badania naukowe, z zakresu fizyki, chemii, biologii i zoologii czyli ówczesnych nauk przyrodzonych. W 1862 r. rozpoczęto wydawanie kolejnej *Biblioteki popularnej* według Ludwika Blonca i F. Diesterweg'a, pod redakcją Józefa Łukomskiego. Z rozległych planów przedstawienia zagadnień geografii, historii i literatury udało się opublikować tom pierwszy zawierający wiadomości wstępne.

W prenumeracie wydawano obszerne dzieła encyklopedyczne. Szczególnie dwa pierwsze, tj. *Encyklopedia obrazowa* i *Encyklopedia powszechna* Antoniego Chlebowicza i Leona Rogalskiego, stanowiły naśladownictwo wydawnictw francuskich, niemieckich i angielskich⁶⁴. Duże zainteresowanie wzbudziła późniejsza wielotomowa

⁶⁴ E. Słodkowska, *Działalność wydawnicza Franciszka Salezego Dmochowskiego 1820-1871*, Warszawa 1970, s. 138-143.

Encyklopedia powszechna wydawana przez Samuela Orgelbranda, której udało się pozyskać w początkowym okresie nieznanymi z nazwiska 2 tys. prenumeratorów⁶⁵.

Zebrane słowniki, poza słownikiem wyrazów obcych, miały za zadanie ułatwienie nauki języków, szczególnie przydatnego w tym czasie j. rosyjskiego (3 to słowniki polsko-rosyjskie, 2 — rosyjsko-polskie). Warto zwrócić uwagę na słownik rosyjsko-polski porucznika Antoniego Jakubowicza stanowiący efekt dwunastoletniej pracy autora⁶⁶. Pomnożony o wyrazy techniczne, słownik ten był szczególnie pomocny dla państwowych pracowników technicznych, (włączony został w skład piśmiennictwa technicznego). Podobny słownik terminów fachowych, w tym przypadku prawniczych, wydał Piotr Dubrowski w 1847 r., mając na uwadze pracowników administracji w związku z upowszechnieniem języka rosyjskiego jako oficjalnego w urzędach.

KSIĄŻKI FACHOWE. W KIERUNKU SPECJALIZACJI

Medycyna i farmacja

W przypadku dzieł medycznych mamy do czynienia z dużym zróżnicowaniem tematyki, co wiązało się z podziałem i specjalizacją samej nauki. Z lat 1800–1830 pochodziły rozprawy z zakresu fizjologii, chirurgii, farmakologii, terapii oraz ogólne wprowadzenia. Autorami tych prac byli Jan Bogumił Freyer, Józef Czekierski, August Wolff — profesorowie Wydziału lekarskiego⁶⁷, którzy opracowali swoje rozważania w formie podręczników dla słuchaczy uniwersytetu, dając systematyczny wykład zagadnień w oparciu o osiągnięcia nauk medycznych i własne obserwacje. Podobnego typu wykłady ponownie pojawiły się dopiero w latach sześćdziesiątych w związku z działalnością Akademii Medyko-Chirurgicznej. Ludwik Adolf Neugebauer ułożył w tym czasie podręcznik anatomii i wykład akuszerii, przy czym w pierwszym przypadku wzorował się na pracy Jozepha Hyrtla.

Farmakologii poświęcona została *Materia medyczna* dr. Jana Wendta, w przedkładzie Franciszka Józefa Kleszczowskiego. Sposób opracowania, skupiający uwagę na wyliczaniu, a następnie opisie leków i ich działania, przystosowywał tę pracę do użytku praktycznego, mógł też czynić ją przydatną do studiów medycznych.

Poza obrębem opracowań o charakterze podręcznikowym pozostawały krótkie traktaty przedstawiające opisy natury i sposób terapii poszczególnych chorób np.: febry, kołtuna lub krupu.

Odrębne ze względu na problematykę były rozprawy poświęcone sztuce leczenia zębów — stającej się stopniowo jedną z nauk medycznych. W 1845 praktykujący dentysta, absolwent medycyny Uniwersytetu Berlińskiego Ludwik Jasiński po raz

⁶⁵ Narzekano w ówczesnej prasie na stosunkowo niewielką liczbę prenumeratorów, podczas gdy na podobne wydawnictwo w Czechach prenumeratę opłaciło 8 tys. osób. „Biblioteka Warszawska”, t. 3, 1861, s. 454, 708–709.

⁶⁶ B. Orłowski, *Antoni Krauz (1801–1831) zapomniany pionier nauk technicznych. Wynalazca i popularyzator*, Wrocław 1979, s. 37.

⁶⁷ T. Ostrowska, *Przedstawiciele nauk medycznych i ich działalność naukowa w Towarzystwie Warszawskim Przyjaciół Nauk (1800–1832)*, Wrocław 1982, s. 30–64; M. Skulimowski, *Nauki Medyczne w Polsce w latach 1795–1864*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, seria B, z. 10:1966, s. 105–120; M. Jesionowski, *Historia stomatologii polskiej*, Warszawa 1971, *passim*.

pierwszy w języku polskim opisał anatomię zęba, patologię i leczenia na podstawie obcej literatury naukowej. Sztuce farmaceutycznej poświęconych zostało osiem opracowań, wszystkie z nich wydane były po 1831 r. W latach 1835 i następnie 1852 dzięki staraniom dr. medycyny i farmaceuty Teodora Heinricha, przy udziale Szymona Fabiana praktykującego aptekarza, ukazał się podręcznik farmacji. Poziomem nie odbiegał do podobnych rozpraw zagranicznych, wykorzystywany był od 1867 r. jako najlepsze dzieło w j. polskim, odpowiadając na zapotrzebowanie uczniów dwuletniej Szkoły Farmaceutycznej oraz słuchaczy podobnego kursu w Akademii Medyko-Chirurgicznej (1857–1862)⁶⁸.

Obok ogólnych opracowań całości farmacji ukazały się ponadto wiadomości z zakresu chemii farmaceutycznej Teodora Heinricha, pomyślane jako uaktualnienie wiedzy aptekarskiej. Widoczny jest w tym przypadku ścisły związek farmacji z naukami botanicznymi.

Na lata międzypowstaniowe przypadał okres rozwoju zainteresowań botaniką farmaceutyczną. W naszym materiale tylko jedna praca dotyczy tego tematu. *Flora lekarska* Edwarda Winklera podawała wykaz i opis roślin przydatnych w sztuce lekarskiej.

Obok tych zainteresowań prowadzono badania nad chemicznym składem wód mineralnych i ich właściwościami leczniczymi. Większość badań koncentrowała się jednak we Lwowie i Krakowie (np.: publikacje o wodach Krynicy, Szczawnicy). W Warszawie w tym czasie Heinrich poświęcił krótki traktat tematyce balneologicznej. Główny nacisk kładł przede wszystkim na ogólniejsze problemy składu chemicznego wód mineralnych i ich właściwości. Natomiast praca dr. medycyny Leona Sokołowskiego poświęcona była wodom mineralnym włoskim i ich działaniu.

KSIĄŻKI POŚWIĘCONE GOSPODARSTWU WIEJSKIEMU

Pierwsza połowa XIX wieku stanowiła ważny etap w rozwoju nauk rolnych, zarówno w Europie zachodniej jak i w Polsce. Miało to swoje odzwierciedlenie w rozwoju instytucjonalnym, umożliwiającym systematyczne prowadzenie badań oraz powstawaniu piśmiennictwa poświęconego naukom rolnym. Z racji zróżnicowania przedmiotu badań już w pierwszej połowie wieku nauki o gospodarstwie wiejskim dzielono na rolnicze, leśnictwo i weterynarię. Zgodnie z przyjętym podziałem rolnictwu poświęcono 28 prac, 7 leśnictwu i dwie weterynarii.

Rolnictwo

Ogólną tematykę rolniczą podejmowało siedem traktatów dążących do ujęcia całości nauki. Szczególną uwagę należy zwrócić na dzieło Michała Oczapowskiego *Gospodarstwo wiejskie z racji teoretyczno-praktycznego charakteru przekazywanych treści*. Uczony w dużym stopniu opierał się na poglądach Albrechta Thaera, uwzględniając przy tym specyfikę polskich warunków⁶⁹. W kolejnych tomach

⁶⁸ A. Drygas, *Zarys historii farmacji*, Gdańsk 1981, s. 48–75.

⁶⁹ B. Wachowiak, *Recepcja poglądów A. D. Thaera w polskiej literaturze rolniczej w pierwszej połowie XIX w.*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 40:1979, s. 104.

omawiał główne problemy poszczególnych gałęzi rolnictwa, zgodnie z przyjętą systematyką A. Thaera, tj. w cz. 1 agronomię wraz z humusową koncepcją nawożenia. Następne tomy poświęcił uprawie roślin, zagadnieniom hodowli i ekonomii rolnej. Niewątpliwie M. Oczapowski odegrał istotną rolę w rozwoju nauk rolnych⁷⁰. Zdaniem Stanisława Brzozowskiego jego podręcznik nie mógł odegrać ważnej roli w rozwoju nauki w związku z pojawieniem się dzieł poświęconych nowym teoriom J. Liebiga. W praktyce jednak *Gospodarstwo wiejskie* funkcjonowało przez długi czas.

Pozostałe opracowania ogólne w niewielkim stopniu podejmowały zagadnienia teoretyczne (np.: klasyfikacja gleb), koncentrując się na praktycznych wskazówkach. Porady dotyczyły uprawy roli i związanych z tym systemów nawożenia, zasad hodowli wraz z podaniem reguł optymalnej diety (np.: Jan Nepomucen Kurowski, *O urządzeniu gospodarstw*, *Sztuka urządzenia gospodarstw*, Paweł Leśniewski: *Księga podręczna wiejskiego gospodarstwa*, czy Dominika Puchalskiego *Nauka początkowa gospodarstwa wiejskiego*. Część tych prac (np.: P. Leśniewskiego, *Księga podręczna* i J. N. Kurowskiego, *Sztuka urządzenia gospodarstw*) zajmowała się również systemami urządzenia gospodarstw, wskazując na korzyści wprowadzenia systemu wielopłodowego w odróżnieniu do przestarzałej i nieefektywnej trójpolówki. Poza wymienioną problematykę zwracano także uwagę na ekonomikę rolną (np.: Kurowski, Leśniewski) tj. wyliczenie kosztów produkcji i prowadzenie rachunkowości. Wiele prac powstało w oparciu o ówczesną literaturę naukową obcą (np.: praca Leśniewskiego *Podręczna księga* była kompilacją), wiele z nich propagowało poglądy A. Thaera (np.: Kurowski), przede wszystkim jednak autorzy kładli nacisk na praktyczny aspekt swoich dzieł, zgodnie z przeznaczeniem ich dla rolników-praktyków. Stąd też zasługą autorów było nie tyle stworzenie oryginalnych koncepcji, co raczej popularyzacja na gruncie polskim zasad nowoczesnego, racjonalnego rolnictwa⁷¹.

Obok całościowych ujęć problemów gospodarstwa wiejskiego ukazywały się opracowania dotyczące wyłącznie zasad hodowli np. J. N. Kurowskiego: *Owczarstwo*, *Higiena zwierząt*, Stanisława Łyszkowskiego *Hodowla koni*, Andrzeja Jarowskiego *Przewodnik dla hodujących owce* i inne. Trzy z nich poświęcone hodowli owiec, szczególnie propagowanej ówczesnie, z uwagi na intratność tego zajęcia. Mimo praktycznych wskazań pozostała literatura poświęcona owczarstwu nie była zbyt obfita, stąd też *Przewodnik* A. Jerowskiego posiadał większe znaczenie.

Spśród obszernego piśmiennictwa poświęconego pszczelarstwu (stanowiło ono ok. 30% książek rolniczych⁷²) w prenumeracie ukazały się tylko trzy, szczególnie praca Mikołaja Witnickiego — znanego z prekursorskiej działalności na tym polu,

⁷⁰ W. Staniewicz, *Michał Oczapowski. Życie, twórczość naukowa, działalność pedagogiczna*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria B, z. 7:1963, s. 3–13.

⁷¹ S. Surzycki, *Rozwój wiedzy rolniczej w Polsce*, Kraków 1928, s. 45; M. Wilguszowa, *Rozpuszczanie polskiej książki rolniczej*, „Roczniki Biblioteczne”, t. 31:1987, z. 1, s. 273–304 i inne artykuły tej autorki.

⁷² *Historia nauki polskiej...*, s. 531.

upowszechniała teoretyczne i praktyczne zasady nowoczesnego pszczelarstwa⁷³. Podobnie pozostałe rozprawy zwracały uwagę na podanie nowych rad praktycznych (np. Tomasz Nutt *Nowa przewiewna metoda chowu pszczół*).

Obfitą literaturę dotyczącą jedwabników, jako nowej gałęzi hodowli, reprezentowało dzieło Kurowskiego *O możliwości i potrzebie zaprowadzenia w naszym kraju jedwabnictwa*. Znany propagator nowoczesnego rolnictwa widział w upowszechnieniu hodowli źródło szybkiego zysku. Podał więc, obok ogólnych wiadomości o historii jedwabnictwa, zasady hodowli i zbierania przędzy. Problematyka ta znalazła swoje miejsce także na łamach „Tygodnika Rolniczo-Technologicznego”, za pośrednictwem którego sprowadzano morwy dla zgłaszających się ziemian⁷⁴.

Pozostałe dwie prace skupiają swoją uwagę na zagadnieniu ekonomiki gospodarskiej. Autorzy podawali zasady optymalnego prowadzenia majątków, pokazując wzory prowadzenia rachunkowości. Nieco inny charakter posiadała rozprawa Kurowskiego, podająca zalety nowego systemu rolnego związanego z oczynszowaniem włościan (co było przedmiotem zainteresowania również Towarzystwa Rolniczego), jako szczególnie ekonomicznego. Autor powtarza przy tym, podobnie jak w pracach wcześniejszych, zasady „wyrozumowanego” gospodarowania.

Wspomniane nowe propozycje nie mogły obyć się bez propagowania przemysłu rolnego, jako stwarzającego możliwość podniesienia zysków. Prace Kurowskiego: *O wypalaniu wódki*, *Wyrabianie cukru z buraków*, *Wyrabianie spirytusu z buraków*, bądź Jana Koncewicza *Piwowarstwo* i *Praktyczny wykład sztuki gorzelniczej* stanowią przykład opracowań poświęconych nowym w pierwszej połowie XIX w. gałęziom gospodarstwa wiejskiego. Prace te wykorzystywały zasady technologii chemicznej, ale z racji pomijania teoretycznej problematyki znalazły się w grupie literatury rolniczej. Ich głównym zadaniem było podanie praktycznych zasad przeróbki lub wytwarzania określonych produktów, z opisaniem konstrukcji potrzebnych urządzeń i procesu technologicznego.

Leśnictwo

Leśnictwo to drugi dział nauki o gospodarstwie wiejskim. Z tego zakresu zostało wydanych osiem prac przy pomocy subskrypcji. Rozprawa Aleksandra Połujańskiego poświęcona opisowi lasów Królestwa Polskiego i guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego prezentuje stan lasów w poszczególnych guberniach według przyjętego schematu. Uwzględniona została zarówno klasyfikacja lasów, jak i przemysł drzewny w oparciu o zebrane wiadomości czerpane z akt Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, „Sylwana”, „Biblioteki Warszawskiej” i innych pism.

Poza tym statystycznym opracowaniem w prenumeracie ukazała się praca Antoniego Auleitnera przedstawiająca zasady hodowli, urządzenia i ochrony lasów oraz ich użytkowania. Drugie wydanie tej pracy stanowiło skróconą wersję obszernego wydania pierwszego z 1845 r., stanowiącego istotną pozycję w nielicznym piśmiennictwie poświęconym ogólnej problematyce leśnej. Wydaje się jednak, iż

⁷³ S. Brzozowski, W. Ziemacki, *Mikołaj Witwicki, pionier postępowego pszczelarstwa w XIX wieku*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria B, z. 7:1963, s. 135–165.

⁷⁴ *Wykaz Panów Ziemian, którzy nabyli nasienia morwowego*. „Tygodnik Rolniczo-Technologiczny” 5 II 1838, nr 6, s. 48.

nawet ta skrócona wersja *Gospodarstwa leśnego* stanowiła dość obszerny wykład, gdyż w 1860 r. A. Połujański wydał traktacik poświęcony nauce gospodarowania w lasach, uzasadniając to zbytnią rozwlekłością dzieł dotychczas funkcjonujących, m.in. pracy Auleitnera⁷⁵.

Poza ogólnymi rozprawami poświęconymi gospodarstwu leśnemu w prenumeracie wydano dwie prace Benedykta Alexandrowicza, omawiające gruntownie zagadnienia drzewnictwa. Podają one informacje i techniczne wskaźniki przydatne w użytkowaniu drzewa⁷⁶. Książka przeznaczona była dla sprzedających drzewo, gdyż, jak pisał autor, „[...] wiele już napisano o gospodarstwie leśnym [...], ale nie wskazano umiejętnego ich użytkowania, a przynajmniej mało tam dotknięto tego ważnego przedmiotu”.

Specyficzną część piśmiennictwa poświęconego leśnictwu stanowiły prace związane ze sztuką łowiecką. Jedną z nich wydana przez Wiktora Kozłowskiego — asesora nadleśnego województwa mazowieckiego była pierwszym w j. polskim słownikiem terminów łowieckich⁷⁷. Autor podał także informację o pierwotnym definiowaniu wielu terminów, zamieszczonych w dziele Kluka i „Słowniku” Lindego. Dołączone zostały opisy wybranych sytuacji na łowach, pokazujących praktyczne użycie podanych terminów.

Z dwóch pozostałych rozpraw, wydanych niemalże w tym samym czasie, tj. 1843 i 1845 r., traktat Mikołaja Reumana oceniany był jako szczególnie wartościowy⁷⁸, z uwagi na omówienie wielu aspektów gospodarstwa łowieckiego wraz z opisem historii łowiectwa w Polsce. Natomiast „Myślistwo krajowe” Wilhelma Mylka, znacznie mniejsze objętościowo, stanowi prezentację praktycznego łowiectwa. W kolejnych rozdziałach autor podał najważniejsze wiadomości dotyczące przygotowania do polowania, ekwipunku, trzymania psów, opis zwierzyny, z dodaniem słowniczka terminologicznego i kalendarza myśliwskiego.

Weterynaria

Ostatnią grupę piśmiennictwa gospodarskiego tworzyły opracowania dotyczące sztuki weterynaryjnej. Były to monograficzne opracowania poszczególnych przypadków chorób zwierząt domowych Antoniego Trębickiego i Edwarda Ostrowskiego. Ostrowski — dyrektor szkoły weterynaryjnej IGWiL w Marymoncie, opisał w sposób naukowy przebieg grypy końskiej wraz z podaniem zasad leczenia i recepturą odpowiednich leków. Czyniło to omawianą pracę przydatną w środowisku fachowym.

⁷⁵ „[...] w dziełach G. Henke i A. Auleitnera [...] zbyt rozwlekły, że zaledwie ludzie fachowi zrozumieć mogą, aby uczynić przystępniejszą i zrozumiałą, podajemy wykład zwięzły”. A. Połujański, *Wykład popularny...*, Wstęp.

⁷⁶ A. Żabko-Potopowicz, *Myśl techniczna w leśnictwie i drzewnictwie polskim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 22:1977, nr 1, s. 83–104.

⁷⁷ M. Wilguszowa, *Warszawa jako ośrodek wydawniczy polskich książek rolniczych w latach 1801–1830*, „Studia o Książce”, t. 4:1973, s. 89–111; S. Brzozowski, *Stan nauk rolniczych w Polsce w latach 1795–1819*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria B, t. 10:1966, s. 77–96.

⁷⁸ E. Więcko, *Zarys historii nauk leśnych w Polsce w latach 1795–1939*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria B, z. 25:1965, s. 119. A. Żabko-Potopowicz, *Zarys rozwoju wiedzy leśnej do pierwszej wojny światowej*, Wrocław 1968, s. 91–108.

Publikacje techniczne

Prenumerowane książki stanowią reprezentatywny przykład kierunków zainteresowań i sposobu prezentacji ówczesnego piśmiennictwa technicznego⁷⁹. Trzy prace omawiały zagadnienia ogólne, w siedmiu przypadkach dotyczyły one mechaniki z technologią, ponadto sześć prac poświęcono inżynierii i miernictwu, następnie architekturze oraz sztuce wojennej.

Utrzymana w nurcie badań początków XIX wieku rozprawa Karola Dupina *Geometria i mechanika sztuk i rzemiosł* znacznie wychodziła poza zakres nakreślony tytułem. W tomie drugim i trzecim obejmowały zasady statyki i dynamiki, energetyki oraz zasady siły, hydrostatyki i hydrauliki. Zgodnie z ideą oświecenia zebrane uwagi stanowiące efekt pracy naukowej autora i innych uczonych, dostosowane były do potrzeb kształcących się oraz praktyków.

Podobnie rozległą problematykę podjął Antoni Krauze — porucznik Korpusu Artylerii i Inżynierii⁸⁰ — w sześciotomowej *Encyklopedii popularnej*, stanowiącej w części przekład wydania londyńskiego, w części paryskiego z lat 1828–1829. Jedyne tom trzeci był dziełem Krauzego. W kolejnych częściach czytelnicy zostają wprowadzeni w zagadnienia ogólne (wg T. Broughama), stanowiące przyrodnicze podstawy nauk technicznych, zaś w tomie drugim otrzymują zasady sztuki budowniczej. W pracy Krauzego znalazł także miejsce wykład statyki i dynamiki, następnie wyłożono reguły hydrostatyki i hydrauliki. Tom szósty zawierał anonimową rozprawę o świetliku. Zgodnie z założeniami *Encyklopedia popularna* dawała określony zasób uwag teoretycznych, autor zwracał również uwagę na praktyczny aspekt swojej pracy (np. w tomie drugim znalazły się zasady budowania kominów i ogrzewania mieszkań⁸¹). Podobnie w tomie czwartym, po omówieniu zasad hydrostatyki, autor przeszedł do zastosowań matematycznych. Łączenie treści teoretycznych z zastosowaniem do praktyki miało swoje uzasadnienie w popularyzatorskim charakterze encyklopedii.

Rozprawą o podobnym charakterze był *Przewodnik praktyczny* Christopher'a Bernoulli'ego z 1844 roku, podający praktyczne rady z zakresu geometrii (obliczanie płaszczyzn), następnie przybliżający główne zasady dynamiki i siły wraz z zastosowaniami (np. obliczanie wagi). W tomie drugim autor kładł nacisk przede wszystkim na sprawy mechaniki, hydrostatyki, uzupełnione o przykłady obliczeń i zastosowań (np. prasy hydrauliczne, kołowrotek, obliczanie ciśnienia wody). Typowo praktyczny profil pracy, bez odpowiedniej podbudowy teoretycznej, pokazywał sposoby wdrażania konkretnych urządzeń, przyswajał też podstawowe osiągnięcia nauk technicznych przydatne w pracy mechaników, rzemieślników, bądź osób zdobywających dopiero wiedzę w tym zakresie. Natomiast prawdopodobnie nie wnosił nic nowego dla fachowców posiadających wyższe wykształcenie.

Poza opracowaniami ogólnymi, w latach pięćdziesiątych ukazały się trzy pozycje z zakresu mechaniki, uwzględniające po części mechanikę teoretyczną i sto-

⁷⁹ Por. F. Kucharzewski, *Piśmiennictwo techniczne polskie*, t. 1–2, Warszawa 1911–1922, *passim*.: J. Pazdur, *Rozwój nauk technicznych w Warszawie w XIX wieku*, „Rocznik Warszawski”, t. 7:1966, s. 296–302.

⁸⁰ B. Orłowski, *op. cit.*, s. 128–145.

⁸¹ F. Kucharzewski, *op. cit.*, s. 518.

sowaną, głównie dla użytku mechaników i inżynierów. Dokonane przekłady, poza przyswojeniem na grunt polski ważnych osiągnięć nauki europejskiej, wyróżniały się trafnością tłumaczenia. Zdaniem Feliksa Kucharzewskiego terminologia użyta w tłumaczeniu Juliana Weisbacha *Mechanika teoretyczna* przez Stanisława Bakkę stosowana była jeszcze w początkach XX stulecia⁸². Podobnie rozprawy Artura Morrina uzupełniające polskie piśmiennictwo w tym zakresie, wprowadzały fachową terminologię z zakresu mechaniki stosowanej, przeznaczone dla inżynierów i budowniczych.

Inna rozprawa, tym razem polskiego uczonego inżyniera Józefa Spornego *Hydraulika agronomiczna*, uważana była za jedną z najwybitniejszych w polskim piśmiennictwie technicznym⁸³. Podaje ogólne zasady użytkowania wód w gospodarstwie, zasady drenowania i nawadniania. „Główną myślą było aby to dzieło nie było samym wykładem teorii, ale dobrym przewodnikiem w rękę każdego postępowego gospodarza i technika”⁸⁴.

Do innego działu nauk technicznych należała rozprawa byłego profesora Szkoły Przygotowawczej Augusta Bernhardta *Płóciennictwo*, poświęcona technologii przetwarzania roślin przemysłowych.

Architektura stanowiła specyficzny dział nauk technicznych. W naszym przypadku, wśród sześciu prac poświęconych omawianej tematyce, większość stanowiła plany budowy wraz z objaśnieniami. Oprócz jednej, pozostałe wydano po 1831 r.

Adam Idźkowski, budowniczy w służbie państwowej, przedstawiał w swych projektach własne koncepcje architektoniczne (np. w *Krojach architektury*); nie wzbudziły one dużego zainteresowania. Natomiast zbiór *Plany budowy* przyniósł autorowi członkostwo Petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych⁸⁵. Inny znany budowniczy, Henryk Marconi, będący wykładowcą budownictwa w Szkole Sztuk Pięknych, opracował kolekcję projektów architektonicznych (m.in. propozycje przebudowy niektórych budowli warszawskich) z uwzględnieniem kanonów sztuki⁸⁶. Skromniejsze cele przyświecały pracy budowniczego z Radomia Aleksandra Zabierzowskiego, chcącego pokazać w *Praktycznym budownictwie wiejskim* plany budowli domów wiejskich, oficyn, ogrodzeń i altanek⁸⁷.

Prace z zakresu inżynierii i miernictwa skupiały swoją uwagę na zagadnieniach geometrii i zastosowań⁸⁸. Wykłady o charakterze podręcznikowym przeznaczone były w przypadku *Geometrii wykreślnej* dla użytku Szkoły Wojskowej Aplikacyjnej, zaś przekład pracy Louis'a de Fourcy dla Gimnazjum Realnego. Podobny charakter miało *Miernictwo niższe* Wincentego Wrześniowskiego. Pozostałe rozprawy koncentrowały się na problemach geodezji i miernictwa. Uzupełniały one braki w

⁸² F. Kucharzewski, *Mechanika w swym rozwoju historycznym*, Warszawa 1924, s. 196. Także D. Z. Mazurkiewiczowie, *Polskie tradycje w zakresie mechaniki teoretycznej i stosowanej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 18:1973, nr 1, s. 126–127.

⁸³ F. Kucharzewski, *Piśmiennictwo...*, t. 1, s. 181–187.

⁸⁴ J. Sporny, *Hydraulika agronomiczna*, Warszawa 1860, t. 1. Wstęp.

⁸⁵ F. Kucharzewski, *op. cit.*, s. 28–29.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 24.

⁸⁷ Uzupełnienie tej pracy stanowił *Przewodnik praktyczny dla budujących...*, Warszawa 1857, omawiający materiały i prace budowlane. F. Kucharzewski, *op. cit.*, s. 37.

⁸⁸ Tylko praca L. de Fourcy, *Geometria wykreślna* nie obejmuje zastosowań.

polskiej literaturze z tego zakresu; przeznaczono je ku nauce i pomocy początkującym geometrom. Opracowanie inżyniera gubernialnego A. Gerschowa *Poziomowanie topograficzne*, uwzględniające teorię i praktycznej zastosowania, stało się jedną z najlepszych książek technicznych dotyczących zagadnień inżynierii⁸⁹.

Odminną zupełnie tematykę podejmowała *Teoria sztuki drukarskiej* Franciszka Ząbkowskiego, wprowadzająca w tajniki sztuki drukarskiej.

W piśmiennictwie technicznym znalazły się także przekłady dzieł poświęconych sztuce wojennej, wydane przed 1830 r. w związku z istnieniem polskiego wojska w czasie Królestwa Kongresowego, *Zasady wystawiania dzieł* Karola Stolzmanna i *Prawidła strategii* księcia Karola wprowadzały adeptów szkół wojskowych i oficerów Wojska Polskiego w arkana sztuki wojennej.

Odminną i zarazem specyficzną tematycznie grupę tworzą podręcznikowe opracowania zagadnień buchalterii. Zapotrzebowanie na tego rodzaju wiedzę było zapewne przyczyną uwzględnienia wydziału handlowego w projektach organizacji Politechniki. Naukę buchalterii prowadzono również w Szkole Przygotowawczej do Instytutu Politechnicznego⁹⁰. Cel upowszechnienia nauki handlu przyświecał Karolowi Silbersteinowi, który podjął się tłumaczenia dzieła dyrektora Akademii Handlowej w Hamburgu — Karla Krügera. Z rozległych planów tłumacza⁹¹ została zrealizowana tylko część pierwsza pt.: *Kupiec*, wykładająca wstępne wiadomości z zakresu buchalterii. Zdaniem tłumacza „[...] nie tylko kupiec, ale administrator, prawnik, zgoła każdy mający wyższe ukształcenia, nie bez korzyści będzie mógł umieścić to dzieło w swoim księgozbiornie”. Epoka paskiewiczowska przyniosła niekorzystne zmiany także w zakresie wyższego szkolnictwa handlowego⁹². Przebywający w Paryżu w Szkole Przemysłowo-Handlowej Antoni Barciński, zamierzający pierwotnie opracować podręcznik wyższej buchalterii dla słuchaczy projektowanej Politechniki, po 1831 r. mógł liczyć na odbiorców niezorganizowanych instytucjonalnie. Trzytomowa *Rachunkowość kupiecka* wykladała zasady arytmetyki handlowej, buchalterii handlowej i bankierskiej oraz zastosowań w fabryce i gospodarstwie wiejskim. Próby uzupełnienia piśmiennictwa zawodowego podjął również Florian A. Zubelewicz, były profesor Instytutu Politechnicznego, po 1841 r. nauczający arytmetyki handlowej i buchalterii w Gimnazjum Realnym. W latach 1833–1846 opracował zasady handlu, bankierstwa i rachunkowości (*Przewodnik giełdy, O papierach publicznych, i Rachunkowość handlowa*), w dużym stopniu oparte o analogiczną literaturę niemiecką⁹³ z dołączeniem wzorów praktycznych zastosowań.

⁸⁹ F. Kucharzewski, *op. cit.*, s. 181.

⁹⁰ J. Miąso, *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1966, s. 38–47.

⁹¹ Prospekt zapowiadał wydanie pięciu tomów. W przypadku powodzenia t. 1 autor zamierzał wydać pozostałe. K. Krüger, *Kupiec*, Warszawa 1830, prospekt.

⁹² J. Miąso, *op. cit.*, s. 51–106.

⁹³ F. A. Zubelewicz, *Przewodnik giełdy czyli opisanie wszelkich czynności giełdy w handlu papierów publicznych*, Warszawa 1833, s. nlb.

W latach międzypowstaniowych zaczynał kształtować się typ książki przeznaczonej dla specjalnych czytelników dzieci, młodzieży i kobiet⁹⁴. Wśród piśmiennictwa wydanego w prenumeracie wyróżniamy opracowania monograficzne wybranych zagadnień lub ujęcia syntetyzujące z zakresu historii, j. polskiego, biologii, zoologii i fizyki. Pozostałe prace stanowiły wydawnictwa o charakterze encyklopedycznym lub wielotematyczne zbiory z wyeksponowaniem nauk przyrodniczych. Dziełka historyczne dla młodzieży reprezentują *Wspomnienia z przeszłości* — obrazki poświęcone młodemu wiekowi Aleksandry Borkowskiej, stanowiące uzupełnienie wydanych w 1859 r. *Żywotów znakomitych Polaków i Polek*. Krótkie opowiadania o wybranych postaciach historycznych nie pozbawione nadanego wątku fabularnego przeplatały się z opisem historyczno-statystycznym miast ziemi sandomierskiej. W sposobie redakcji widoczne jest dążenie do nieprzeciążania młodego czytelnika faktografią na rzecz eksponowania wątków emocjonalnych o ukierunkowaniu dydaktycznym. Podobnie zwraca uwagę dbałość o formę stylistyczną, w dużym stopniu związaną z literaturą piękną.

Podobny sposób prezentacji treści i sposobu podania wiadomości historycznych dostrzegamy we *Wspomnieniach z przejazdu po kraju* Zofii Ścisłowskiej, opisującej napotkane zabytki oraz *Podróżach dookoła świata* Jakuba Arogo.

Poza piśmiennictwem humanistycznym wydawano w prenumeracie książki o tematyce przyrodniczej. Zgodnie z ówczesnym zakresem pojęciowym włączono tu wiadomości o zjawiskach przyrodzonych czyli fizykę i astronomię. Antoni Żyszkiewicz w *Świecie zastosowanym do pojęcia młodzieży* dał opis zjawiska elektryczności, akustyki i optyki oraz fizycznych właściwości ciał. Znalazła tu również swoje miejsce astronomia z wyłożeniem charakteru określonych zjawisk, następnie omówione zostały właściwości materii i istot żywych. Część prac dla młodzieży i kobiet podejmowała tematykę wybranej dziedziny.

Praca Feliksa Jarockiego pt. *Treść zoologii* omawia królestwo zwierząt, według przyjętej w nauce systematyki. Bardziej popularny wykład dał Adam Podymowicz w *Botanice dla płci pięknej* prezentując w przystępnej formie historię roślin i drzew.

Poza opracowaniami dotyczącymi poszczególnych dyscyplin bądź nauk pokrewnych w prenumeracie ukazały się opracowania ogólne, lub stanowiące zbiory z różnych dziedzin. Przykładem może być *Upominek dla dobrych dzieci* Dominika Puchalskiego. Praca ta obejmuje w 3. tomikach nauki przyrodnicze z wyeksponowaniem zoologii, wspomnienia historyczne od legendarnego króla Ziemowita do Stefana Batorego z dodaniem krótkich biografii ludzi sławnych. Autor uwzględnił ponadto wiadomości z geografii poszczególnych państw oraz elementy historyczno-statystycznego opisu wybranych guberni Królestwa Polskiego, głównie Warszawskiej, radomskiej i płockiej. Omówione treści naukowe przeplatane były krótkimi bajkami bądź wierszami.

⁹⁴ I. Piróg, *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży na ziemiach polskich w latach 1830-1863*, „Studia o Książce”, t. 13:1983, s. 77-110.

Podobny zbiór wiadomości z różnych nauk potrzebnych, zdaniem autorów, do wykształcenia dziewcząt, podawał *Ogólny zarys encyklopedii* Karola Milewskiego, oparty na zagranicznych wydawnictwach encyklopedycznych. Autor uwzględnił poszczególne nauki, sztuki, rzemiosła, wynalazki, dając krótkie objaśnienia każdego interesującego zjawiska. Jak głosił tytuł *Zbioru wszystkich umiejętności*, również to opracowanie zawierało elementy różnych nauk: historycznych, przyrodniczych, fizyki, technologii czyli wiadomości o rzemiosłach i sztukach. Niewielki dział podręczników szkolnych obejmuje prace z zakresu algebry, geometrii, fizyki i języka polskiego. Podręczniki algebry objaśniały zasady tej nauki na poziomie średnim, mimo iż w przypadku *Zasady algebry* Piotra Bourdona oryginał obejmował zasady matematyki wyższej⁹⁵. Tłumaczenie Wincentego Józefowicza zostało pozytywnie ocenione jako przydatne na „pożytek publiczny”. Podkreślano przy tym „... usilność tak w słowem i naukowem i typograficznym wydaniu dzieła”, chociaż recenzenci dostrzegali również pewne niedostatki⁹⁶. Wyższy poziom prezentowały prace geometryczne, a szczególnie *Geometria analityczna* Adriana Krzyżanowskiego, zawierające elementy bardziej skomplikowanej teorii⁹⁷.

Odmiennej tematyki dotyczyły podręczniki Konstantego Rewolińskiego, poświęcone gramatyce i teorii stylu języka polskiego czyli sztuce „piśmiennego wysławiania się”. Omawiane prace stanowiły typowe przykłady podręczników gramatyki.

Ostatnią grupę piśmiennictwa tworzyły poradniki. Propagowały one zasady higieny, pielęgnacji dzieci, zdrowia i urody. Część z nich, jak np.: *Poradnik domowy* Hiacynta Dziarkowskiego i dwa wydania *Poradnika lekarskiego* Józefa Orkisz, podawały także przepisy rozpoznawania i leczenia niegroźnych chorób przy pomocy środków domowych. Poradniki te w swej tematyce pokrewne były czasopismom medyczno-higienicznym tj. *Dziennik Zdrowia* i późniejszy *Przyjaciel Zdrowia*.

Przeprowadzona charakterystyka wskazuje na szeroki zakres pojęciowy książki naukowej przy zastosowaniu kryterium celu i adresata publikacji. Wydzielone typy piśmiennictwa są reprezentowane w zebranych materiale nierównomiernie (tab. 2). Najczęściej uciekano się do prenumeraty przy wydawaniu książek naukowych i popularnych z zakresu historii, nauk prawnych, geograficznych, ogólnych, co zapewne znajduje uzasadnienie w stosunkowo dużym społecznym zainteresowaniu tego typu literaturą. Zapotrzebowanie środowisk naukowych i zawodowych okazywało się pomocne w wydawaniu książek rolniczych i technicznych. Z rzadka natomiast uciekano się do prenumeraty publikując poradniki, podręczniki i prace po-

⁹⁵ P. Bourdon, *Zasady algebry*, tłum. W. Józefowicz, Płock 1828, Wstęp tłumacza.

⁹⁶ Rec.: „Gazeta Polska” 5 XII 1828, nr 331, s. 1323–1324; i „Biblioteka Warszawska” 1847, t. 3, s. 133, 325; t. 4, s. 191–202.

⁹⁷ Z. Opiał, *Dzieje nauk matematycznych w Polsce*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria B, z. 10:1966, s. 126; I. Dianni, *Zarys historyczny geometrii wykresłnej i jej recepcji do końca XIX w.*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria C, z. 19:1974, s. 99–121; Id., *Recepcja geometrii analitycznej w Polsce w wiekach XVII–XIX*, „Kwartalnik Nauki i Techniki”, t. 19:1974, z. 4, s. 688–700.

popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży. Systematyczne zapotrzebowanie na tego rodzaju piśmiennictwo, głównie podręczniki, niejako zwalniało wydawców o zabieganie o odbiorców. Natomiast prace popularnonaukowe dla poszczególnych grup stanowiły nowe zjawisko na rynku wydawniczym w I poł. XIX w., stąd też nieczęsto jeszcze wydawano tego typu tytuły.

Tab. 2 Frekwencja typów piśmiennictwa naukowego w latach 1800–1863

Lata	Naukowe i popularno-naukowe	Fachowe				Dla młodzieży i kobiet	Podręczniki szkolne	Poradniki	Razem
		Med. i farm.	Gosp. wiejskie	Tech-niczne	Razem				
1800–1830	41	11	8	8	27	—	3	1	72
1831–1863	152	16	29	21	66	18	4	4	244
Razem (1800–1863)	193	27	37	29	93	18	7	5	316

Prowadzone badania stanowią dobry punkt wyjścia, poprzez uszeregowanie i wydzielenie typów piśmiennictwa, do badań nad określonymi grupami czytelników. W konsekwencji pozwoli to na poznanie publiczności czytającej literaturę naukową w pierwszej połowie XIX w.